

בענין נ"מ בן ישמעאל ובן סורר ומורה (פ' כי תצא ופ' וירא)
יעקב שפראנאוויטש

“כי יהיה לאיש בן סורר ומורה” (דברים כא, יח)

[הקדמה]

איתא ברש"י (שם) וז"ל: ובן סורר ומורה נהרג על שם סופו, הגיעה תורה לסוף דעתו, סוף שמכלה ממון אביו ומבקש למודו ואינו מוצא ועומד בפרשת דרכים ומלסטם הבריות, אמרו תורה ימות זכאי ואל ימות חייב עכ"ל. ומקורו מגמ' (סנהדרין עב.) וז"ל: תניא רבי יוסי הגלילי אומר, וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אמרה תורה יצא לבית דין ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף שגמר נכסי אביו ומבקש למודו (פ' רש"י שם: מה שהורגל כבשר ויין) ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם הבריות, אמרו תורה ימות זכאי ואל ימות חייב וכו' עכ"ל (ויש קצת שינה לשון ברש"י מלשון הגמ' משום שרש"י מקצר).

כתוב בתורה לעיל בפ' וירא (בראשית כא, יז): “וישמע ה' את קול הנער ויקרא מלאך אלקים אל הגר מן השמים ויאמר לה אל תיראי כי שמע אלקים את קול הנער באשר הוא שם” ועליו איתא ברש"י (שם) וז"ל: לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבש"ע, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר?! והוא משיבם, עכשיו מה הוא, צדיק או רשע? אמרו לו צדיק, אמר לכם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו, וזהו "באשר הוא שם" וכו' עכ"ל ומקור המעשה של מלאכים ממדרש (ברשית רבה פרשת נג, אות יד). ומפסוק זה לומד הגמ' כלל לכל אדם כי איתא (ר"ה טז:) וז"ל: וא"ר יצחק אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה שנאמר כי שמע אלקים אל קול הנער באשר הוא שם עכ"ל. ושם פירוש רש"י בד"ה של אותה שעה וז"ל: ואפילו הוא עתיד להרשיע לאחר זמן עכ"ל.

והרבה מפרשים (מזרחי, גור אריה, שפתי חכמים, ילקוט מעם לועז ועוד) הקשה: מה שנא ישמעאל מבן סורר ומורה? בבן סורר ומורה מצא שהוא נהרג על שם סופו שבסופו מלסטם את הבריות, ובישמעאל הוא דן על עכשיו ולא על העתיד אפ"י שבסופו עשה רע. וראיתי הרבה תירוצים במפרשים ואני רצה לכתוב ולבאר קצת מהם.

[תרץ א']

איתא בחזקוני (בראשית כא, יז) וז"ל: לפי מעשיו של עכשיו וא"ת הא אמרים בן סורר ומורה על שם סופו הוא נהרג אלא י"ל בן סורר ומורה מתחלתו הוא רשע ממה שעתיד להיות בסופו אבל הכה מתחלתו ישמעאל היה צדיק מאותה עבירה של לקראת צמא התינו מים וכו' עכ"ל. וכעין זה תירצו המזרחי ומנחת יהודה (דברים שם), וילקוט מעם לעז בתרץ ראשון (דברים שם). אבל למהר"ל קשה תירוץ זה וז"ל (בראשית שם): ולא יתכן זה, דאמרינן בגמרא בפרק קמא דר"ה (טז:): אין דינו של אדם אלא לפי מעשיו, וילפינן מקרא דהכה דכתיב "באשר הוא שם", ומדקאמר 'אין אדם נידון אל לפי מעשיו' משמע מעשה שעשה, ולא על שם העתיד כלל עכ"ל. ולקמן איתא (דברים שם) וז"ל: וזה אינו, דבפרק קמא שר"ה (טז:): משמע דאין חילוק, דסתמא קאמר, אין דנין האדם אלא לפי מעשיו', משמע דלעולם אין דנין אותו רק לפי מעשיו של אותו שעה עכ"ל. ולא ראיתי שום תרץ לקושיא זו. לענ"ד אולי יכולים לתרץ קושיאת מהר"ל ע"פ מה שכתוב בסוף לשון רש"י (דברים שם) וז"ל: אמרו תורה ימות זכאי ואל ימות חייב עכ"ל. משמע לי שדין בן סורר ומורה לאו משום דין שבדין אינו חייב וכמו שהביא מהר"ל שדן מלפי מעשיו של אותה שעה בשום מקום, רק שתורה כתוב להורגו בן סורר ומורה בשביל רחמים "שימות זכאי" וכיון שהוא התחיל במעשיו הרעים ראה תורה שבסוף ימות ומרחם עליו שימות עכשיו. וכן מציאנו בתורה לגבי חנוך (בראשית ה, כד) וז"ל: ויתהלך חנוך את האלקים ואינו כי לקח אתו אלקים עכ"ל. ואיתא ברש"י שם (בד"ה ויתהלך חנוך) וז"ל: צדיק היה וקל בדעתו לשוב להרשיע לפיכך מיהר הקב"ה וסילקו והמיתו קודם זמנו וכו' עכ"ל. וכן מציאנו באברהם (בראשית כה, ל) וז"ל: ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא מן האדם האדם הזה וגו' עכ"ל ושם איתא ברש"י (בד"ה מן האדם האדם) וז"ל: ואותו היום מת אברהם שלא יראה את עשו בן בנו יוצא לתרבות רעה ואין זה שיבה טובה שהבטיחו הקב"ה לפיכך קצר הקב"ה ה' שנים משנותיו וכו' עכ"ל (ודוחק ראיה זו קצת משום שאולי עשה הקב"ה כן כדי לקיים הבטחתו אבל מ"מ ראה שיש דברים אחרים הדין חוץ מדין עצמו). וראה מכל זה שיש פעמים שהקב"ה ממתים צדיקים כדי שלא להרשיע או כדי שלא ראה רע.

ועדיין קשה למה לא דנו ישמעאל על חטאים של עכשיו ולא דוקא בחטא "להמית בניך בצמה". התורה כתובה לעיל (בראשית שם ט) וז"ל: ותרא שרה אין בן חגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק ע"כ. וע' רש"י (שם בד"ה מצחק) שהביא שלשה פירושים מבראשית רבה וז"ל: לשון עבודת אליילים וכו' ד"א לשון גילוי עריות וכו' ד"א לשון רציחה וכו' עכ"ל (וע' במזרחי וגור אריה שלא פליגי שלשה זה על זה). ועוד כתוב ברש"י (שם י' בד"ה עם בני וכו') וז"ל: שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואמר אני בכור ונוטל פי שנים ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים בד"א במתלהלה הורה זקים וגו' ואומר הלא משחק אני עכ"ל. ועוד כתוב בתורה לקמן אחר המעשה של באר (שם כ)

וז"ל: ויהי אלקים את הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת עכ"ל. ואיתא רש"י (שם בד"ה קשת) וז"ל: היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים וכו' עכ"ל. ומשמע מכל זה שישמעאל באותו שעה יצא לתרבות רע והתחיל לעשה שלשה עבירות חמורות של ע"ז, גילוי עריות ורציחה שאפילו בני נח מצווין עליהם. ועוד הוא גם רצה להרוג יצחק בשביל ירושה ועוד בסוף הוא עושה ממש כמו שכתוב לגבי בן סורר ומורר – מלסטם הבריות!

וכען זה הקשה המזרחי וכתוב התרץ (בראשית שם י"ז) וז"ל: אך קשה כיון שלא יכלו לקטרג מאותה עבירה של צמה היה להם לקטרג מהעבירות שבידו ושמא י"ל שהאגדה הזאת איתא אליבי דר' שמעון דפליג עלייהו דרבי עקיבא ושאר הדורשין שדרשו קרא דמצחק לגנאי עכ"ל. וכוונתו על מה שכתוב במדרש לעיל (ב"ר פ' נג אות יא) וז"ל: אמר רבי שמעון בן יוחאי רבי עקיבא היה אומר בו דבר לגנאי ואני אומר בו דבר לשבח וכו' ואומר אני בו דבר לשבח אין לשון הזה של צחוק אלא לשון ירושה שבשעת שנולד אבינו יצחק היו הכל שמחים אמר להם ישמעאל שוטים אתם אני בכור ונוטל פי שנים שמתשובת אמנו שרה לאברהם כי לא ירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד כי לא יירש עם בני אפילו שאינו יצחק ועם יצחק אע"פ שאינו בני ק"ו עם בני עם יצחק עכ"ל. (ובאמת ראה שאחר זמן בא בני ישמעאל עם טענה זו כי איתא בגמ' (סנהדרין צא.) וז"ל: ושוב פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסהדרוס מוקדון אמרו לו ארץ כנען שלנו ושלכם דכתיב ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם וכתוב בן אברהם וכו' אמר להם מהיכן אתם מביאין ראייה אמרו לו מן התורה אמר להן אף אני אביא ראייה מן התורה שנאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות אב שנתן אגטין לבניו בחייו ושיגר זה מעל זה כלום יש לזה על זה כלום וכו' עכ"ל. וכען זה הביא בילקוט מעם לואז (כי תצא כא, יז) ושם הסיף שבני ישמעאל הביא ראייה מפרשה שלנו וז"ל: שכן כתוב בתורה כי את הבכור בן השנואה יכיר וכו' עכ"ל. וזה דומה למה שטעון ישמעאל הכה לפי רבי שמעון.)

ובספר מנחת יהודה ראיתי שדוחק תרץ של מזרחי וכתוב תרץ אחר לקושיא זו למה לא קטרגו המלאכים ממעשיו שבידו עכשיו (וירא ד"ה א"ל צדיק) וז"ל: והא דלא קטרגו ממעשים שבידו שהעתיד י"ל דממעשים שבידו עכשיו עשה תשובה בסוף ימיו וכו' עכ"ל, וכן כתוב שפתי חכמים. וכן ראה לקמן (בראשית כה, ט) וז"ל: ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו וגו' עכ"ל. ופרש רש"י שם וז"ל: מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו וכו' עכ"ל. וכן ראה לקמן (בראשית כא, יז) וז"ל: ואלה שני חיי ישמעאל וגו' ויגוע וימת ויאסף אל עמיו עכ"ל. ושם פירש רש"י (בד"ה ויגוע) וז"ל: לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים עכ"ל (וע' בשפתי חכמים שבא אל גויעה עם אסיפה).

ועוד ראיתי תרץ אחר בשפתי חכמים (בראשית כא, יז) וז"ל: לכן נראה שלא היו יכולין לקטרג עליו ממעשים שבידו כי אין ב"ד מענשין אלא מבן כ' שנה ומעלה ולישמעאל לא היה כי אם י"ז שנה וכו' עכ"ל וכ"כ מנחת יהודה. אבל לענ"ד קשה שא"כ למה דן אותה אפילו בעבירה של צמה שלא היתה עדיין גדול כמו בבן סורר ומורה ועיין מש"כ לקמן בתרץ י"ב.

וראיתי עוד תרץ אחר בגור אריה (בראשית כא, יז בד"ה אמרו לו צדיק) וז"ל: אפ"י שרשע היה כדלעיל שאין מצחק רק לשון גלוי עריות ועודה זרה ושפיכת דמים ואין זו קשיא כי לא היו יכולים המלאכים לקטרג אותו שלא להעלות הבאר בשביל חטאו שהרי הקב"ה משיב כי לכך מעלה לו הבאר בשביל להוציא אומה שלימה הישמעאלים ובשביל וחטא ישמעאל שהיה יחיד אין לבטל האומה, אבל עכשיו שהיו מקטרגים על ישמעאלים שהם כלל האומה שיהיו כל עושים לישראל שהם בניו זה יש קטרוג בודאי. ועוד הרי המלאכים לא היו מקטרגים על מה שעשה ולא אמרו 'מי שעשה כך וכך אתה מעלה לו הבאר', וע"כ בשביל כך לא היו מקטרגים בזה, כי השם יתברך עושה חסד אף למי שאינו ראוי וכך מדתו, ולכך לא היו מקטרגים רק מה לו חסד. ולפיכך השיב מלאכים צדיק או רשע הוא עתה, כלומר מדבר זה שאתם מקטרגים עליו צדיק או רשע הוא, והשיבו צדיק הוא מדבר זה שיש עליו קטרוג וכו' עכ"ל וכן מוכח קצת מלשון שפתי חכמים. ומשמע מתרץ זה שלא יכולים לקטרג על ישמעאל משום שבביל שאומה של ישמעאל שהוא עתיד לבא מלו וע' מש"כ לקמן בתרץ י"א.

אבל לענ"ד יש לתרץ קושיא המזרחי בדרך פשוט, שלגבי בן סורר ומורה עפ"י שהוא התחיל ברע עדיין זכאי הוא כי מדיוק מלשון רש"י וז"ל: אמרו תורה ימות זכאי ואל ימות חייב עכ"ל. התורה רצה להמית אותו קודם שיבא לידי עבירות חמורות כדי שהוא לא אבד עולם הבא שלו ועוד זה משמע מדין שמתים אותו רק בן י"ג וי"ג ומחצה שנים שעדיין זכאי, אבל לגבי ישמעאל הוא כבר עשה ג' עבירות חמורות ולא זכאי היתה, אין שום תועלת במיתה שלו ומשום זה מקטרגים המלאכים בעבירה של צמה ולא בשאר עבירות שבידו. ועוד רצה תורה שימות זכאי ולא חייב ומעבירות שבידו הוא עשה תשובה כי הביאתי לעיל ובאמת הוא ימות זכאי בסוף ימיו ואם מת עכשיו ימות חייב ממש בהפך מבן סורר ומורה. ועוד בתשובת הקב"ה משמע שהוא עדיין זכאי בענין זה לגבי צמה ויפה מקטרגים שדומה ממש לבן סורר ומורה שעדיין לא חייב הוא, אבל בסוף אין הורגים אותו משום שלא עדיין התחיל כלל במעשים שהביא אותו לידי עבירה של צמה, אבל בן סורר ומורה הוא התחיל במעשים.

[תריץ ב'] איתא בפירושי התורה לבעלי תוספות (בראשית כא, יז) וז"ל: וי"ל דהא דאמרינן דאין דנים על שם העתיד היינו בכ"ד של

מעלה, אבל בידי אדם כגון בן סורר ומורה, דנין על שם העתיד עכ"ל. וכן מדיוק מלשון רש"י עצמו שאיתא (בראשית שם) וז"ל: אמר לכם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וכו' עכ"ל, משמע אני דנו לפי מעשיו של עכשיו אבל ב"ד של מטה לא. וכן הביא בס' פענח רזא (בראשית שם) וז"ל: והר"ר ליפוצא תירץ כי בידי שמים אין דנין ע"ש סופו כי יהיה סיפק בידו יתברך גם לבסוף לדנו, אבל בידי אדם דנין ע"ש סופו דשמא לבסוף לא יהיה סיפק בידם עכ"ל. ושם גם הביא בפירושו רזא דמאיר שתי סברות אחרות על זה (שם אות פ"ה) וז"ל: ולי יש להסביר עוד משום דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים בבש"ס ברכות לג ע"ב ומטעם זה אמרו בש"ס גדה דט"ו צדיק ורשע לא קאמר משום שהבחירה בידו עכ"ל. ושם (אות פ"ו) וז"ל: כי הקב"ה ממתין אולי יעשה תשובה מוחלין לו ולא עוד במקום בעלי תשובה עומדים אין הצדיקים גמורים יכולין לעמוד כבש"ס ברכות ל"ד ע"ב וע' רמב"ם פ"ז מה"ת ה"ב עכ"ל. וכעין זה כתוב מהר"ל בגור אריה (דברים שם) וז"ל: ויש לתרץ דלא קשיא מידי, דהא דקאמר ד'אין נידון אלא לפי מעשיו של אותו שעה', היינו בדין בית דין של מעלה, לפי שאין ראוי לדון אלא כפי אותו שעה. אבל בית דין של מטה דנין על שם סופו, כדי להצילו מבית של מעלה, שהם ידונו אותו כדי שלא ימות בדיניהם חייב. ואין דומה עונש בית דין של מעלה לבית דין של מטה, דבית דין של מטה מכריחין לקיים המצות (כתובות פו.), ובית דין של מעלה נותנין רשות עכ"ל. וכן כתוב מהר"ל לעיל (בראשית שם) וז"ל: אבל יראה דשאני דין בית דין התחתון מדין בית דין העליון, כי בית דין התחתון דנין את האדם על פי החכמה של תורה, ולפיכך דנין את האדם 'מוטב שימות זכאי ואל ימות חייב', וכל ד' מיתות אינה רק לנקותם מן עונש שמלעלה, שכל המומתים מתכפרים, ולפיכך בית דין של מעלה דוקא אין דנין אותו אלא לפי מעשיו, אבל בית דין התחתון דנין כדי לסלק מאתו רשעתו שיהיה צדיק, וזה בעצמו דין בית דין התחתון עכ"ל.

ולפי זה מציאנו ה' סברות למה ב"ד של מטה דן על שם העתיד:

- (א) "שמא לבסוף לא יהיה סיפק בידם" (פענח רזא בשם הר"ר לפוצא)
- (ב) משום שב"ד של מעלה אין בידם הבחירה ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", ואין יכולים להמית האדם על שם העתיד שסותר הבחירה שלו (רזא דמאיר בסברה א')
- (ג) משום שב"ד של מעלה ממתין אולי יעשה תשובה אבל בב"ד של מטה אין תשובה מעיל (רזא דמאיר בסברה ב')
- (ד) משום שב"ד של מטה דן כדי להציל מדין ב"ד של מעלה וזו ממש על שם עתיד (מהר"ל)
- (ה) משום שב"ד על מטה מכריחין לקיים המצות (מהר"ל) [וע' תרץ ו' לקמן]

[תריץ ג'] איתא בס' מנחת יהודה (דברים כא, יח) וז"ל: ועי"ל דאין ב"ד שך מעלה דנין על שם סופו אבל מצוה לב"ד של מטה

שידונו את האדם ע"ש סופו עכ"ל.

וכ"כ מהר"ל (בראשית כא, יז) וז"ל: ועוד שבית התחתון דנין על פי התורה שנתן לנו השם יתברך, וזהו דין בית דין התחתון שדנין שעבר דברי תורה, ועל פי התורה חייב בן סורר ומורה, והרי אנו דן אותו בדין של עכשיו, ואין חלוק בן דין סורר ומורה ובין דין אחר שחלל שבת, שזה עבר על דברי תורה ונידון עליו, וזה גם כן עבר על דברי תורה ונידון עליו עכשיו וכו' עכ"ל. וכן מדיוק מלשון רש"י (דברים שם) שאיתא שם "הגיעה תורה לסוף דעתו" – תורה עצמו ולא ב"ד. אבל עדיין יש קשיא למה כתובה התורה כן שלא כמציאנו בדין של אדם בר"ה ובדין של ימשעאל. ועל זה כתוב מהר"ל (שם) וז"ל: וזה לא קשיא למה צויה התורה לדון אותו על שם סופו, דודאי אין זה קשיא, שהתורה תיקון לכל דבר על שם סופו, כי היא החכמה והדעת שנתן לנו, והוא עבר על דברי תורה ונדון שעבר על דברי תורה, והתורה כדי ליישר ולתקן ציותה שלא יהיה בן סורר ומורה, והוא עבר וכו' עכ"ל. וכ"כ מהר"ל בנתיבות עולם (נתיב התורה פ"א ד:): וז"ל: כי התורה מורה לאדם את הדרך אשר בדרך ההוא יגיע אל תכליתו האחרון מה שאפשר לאדם להגיעו הוא אל עולם הבא וכו' עכ"ל. וכן מציאנו בתורה (דברים ל, יט) וז"ל: החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך וגו' עכ"ל. ומשמע מפסוק שרצה התורה לזרוז האדם לעשה טוב כדי שהוא חיי ומהו ראה גם מה שנזכר שתורה מורה לאדם הדרך ישר.

[תריץ ד']

[תריץ ד'] לענ"ד ישמעאל עדיין קטן ולא חייב שלא הגיע לכ' שנים שחייב בעונשין, אבל בן סורר ומורה כבר גדול וחייב בעונשין שהוא בן י"ג. וכן מציאנו בילקוט שמעוני (וירא ס' צ"ה) וז"ל: בן י"ז שנה היה ישמעאל בצאתו מבית אביו וכו' עכ"ל. וכעין זה ראה גם

בס' מנחת יהודה, וגור אריה. [והאיך מציאנו זה? ישמעאל היתה י"ג שנים בשעת מילה כמציאנו בסוף פרשת לך לך (בראשית יז, כה) ואברהם היתה בן צ"ט בשעה זה ככתוב שם (בראשית שם כד). בשעה שהוליד יצחק אברהם היתה בן מאה כמציאנו בפ' וירא (בראשית כא, ה) וממילא ישמעאל היתה י"ד שנים או קרוב לזה. יצחק גמל אחר כ"ד חדשים כמציאנו ברש"י (שם ח כד"ה ויגמל) וממילא ישמעאל היתה ט"ז שנים בשעה זה. וטרם אחר גמל אברהם ישלך ישמעאל מביתו משום שהוא מצחק (ולפי שיטת רשב"י במדרש שאני הביא לעיל בתרץ א' הוא מצחק בסעודת הגמלתו של יצחק ממש) וישמעאל ט"ז או י"ז שנים בשעה שמלאכים מקטרגים עליו] ואח"כ ראה תירוץ זה בזהר הקודש (וירא דף קי"ח ע"ב) וז"ל: אשר הוא שם הא אוקמוה, דלאו בר עונשא הוא, לגבי בי דינא דלעילא,

דהא בי דינא דלתתא, ענשין מתליסר שנין ולעילא, ובי דינא דלעילא, מעשרים שנין ולהלאה. ואע"ג דחייבא הוה, לאו בר עונשא איהו והא אוקמוה, ודא דכתיב "באשר הוא שם" (וביאר בלשה"ק בסולם: באשר הוא שם הנה בארוהו, שישמעאל לא היה בן עונשין אצל ב"ד של מעלה. כי בית דין של מעלה מענישים מ"ג שנים ולמעלה, ובית דין של מעלה מענישים מעשרים שנה ולמעלה. לפיכך אף על פי שהיה רשע, לא היה בן עונשים. וזה הוא שכתוב באשר הוא שם דהיינו משום שהיה פחות מכ' שנים וע"כ הצילו הקב"ה) עכ"ל.

ותירץ זה שפיר לפי ילקוט שמעוני שהזכירתי לעיל שישמעאל היה בן י"ז אבל לפי בראשית רבה קשה, שאיתא שם (וירא פנ"ג אות י"ג) וז"ל: "ואת הילד" בן כ"ז שנים עכ"ל. ואולי יכול לתרץ על פי מ"ש ברש"י לעיל (בראשית ה, לב) בשם בראשית רבה וז"ל: דכתיב "כי הנער בן מאה שנה ימות" ראוי לעונש לעתיד (ב"ר כו, ב), וכן לפני מתן תורה עכ"ל (ותיבות "וכן לפני מתן תורה" מוסיף רש"י בעצמו על דברי המדרש שלא מציטנו בבראשית רבה).

ומה שסותר הזוהר ובראשית רבה ע"כ צ"ל שפלגי אבל לענ"ד אולי יכול לתרץ שאברהם ומשפחתה יצאים מכלל בני נח כיון ששומרי התורה ומצות היה וכאילו הם חיים אחר מתן תורה שאין חייב במיתה בידי שמים עד כ' כאיתא בזוהר. וזוהר שוה ישמעאל כישראל לדין זז, וזה גם במחלוקת בן יוסף ושאר בני יעקב (ע' בתוס' השלם לקמן [לז, ב], וע' בס' פרשת דרכים דרוש ראשון שהביא וביאר שני הצדדים). אבל לפי רש"י לא הוה ישמעאל כישראל ודן כבן נח שאין חייב עד ק' שנה ולפי זה שייך ללמוד בבראשית רבה שישמעאל הוה כ"ז שנים.

ואולי יכולים לתרץ על פי סברת חת"ס שקודם שיצא מביתו של אברהם הוה דינו כישראל וחייב משום שהוא יתור מכ' שנים (לפי ב"ר) אבל אחר יצא חוזר לדיני בני נח ופטור שאינו עדיין ק' שנים כשיטת רש"י. אבל חתם סופר עצמו לא משמע כן שאיתא שם שבשעת שהוא בביתו של אברהם אבינו דינו כישראל שגודל אחר י"ג שנים וחייב מיד אבל אחר יצא משם חוזר לדינו בני נח ועתה אין גדול עד כ' שנים וזה מה שכתוב בפסוק "באשר הוא שם". ולומד שמה שהביא בזוהר שאין חייב בעונשין עד כ' ע"כ גם על בני נח וגם קודם מתן תורה, ולא כרש"י לעיל שקודם מתן תורה אין חייב בעונשים עד ק' שנה וע"כ רש"י איתא דוקא קודם המבול וצ"ע על לשון רש"י לפי זה.

[תרץ ד]

[תרץ ה'] ובס' שערי אהרן (בראשית שם) הביא תרץ אחר בשם גלאנטי וז"ל: ויש מתרצים דשאני בן סורר ומורה. דיש לבי"ד

חייב מלוה ישנה עליו, כי הוא בן יפת תואר ומאוסורי ביאה, ולכך הקילו בדינו לדונו על שם סופו עכ"ל.

לענ"ד קשה תירץ זה בשני אנפים:

(א) לא מציאתי שום מקום ששם ב"ד מקיל כזה משום "מלוה ישנה עליו"

(ב) אמרו חז"ל שאם נשאה בן יפת תואר מזה יצא בן סורר ומורה. וזה הביא רש"י (דברים שם י"א) ומקורו ממדרש תנחומא (פ' כי תצא סימן א') וז"ל: כל מאן דנסיב יפת תאר, נפיק מנייהו בן סורר ומורה עכ"ל. אבל לא מצאינו שכל בן סורר ומורה בא מאשת יפת תואר, רק שאם נשאו אשת יפת תואר ממנה יצא בן סורר ומורה. וא"כ האיך יכול ב"ד למקיל בבן סורר ומורה שלא יצא מאשת יפת תואר משום בן סורר ומורה שיצא מאשת יפת תואר?

ועדיין צ"ע לתירץ זה ולא זכתי לראה ספר זה ואולי אם ראה הוא מתרץ

[תרץ ו']

[תרץ ו'] עוד לתרץ הרמב"ן (דברים שם) וז"ל: ועל הכלל, אין בו עתה חטא מות ועל שם סופו הוא נדון כמו שהזכירו רבותינו

(סנהדרין עא א). וזה טעם וכל ישראל ישמעו ויראו - כי לא הומת בגודל חטאו, אלא ליסר בו את הרבים ושלא יהיה תקלה לאחרים: וכן דרך הכתוב שיוזיר כן כאשר ימיתו לגדר כדי שתהיה במיתתם תקנה לאחרים, כי הזכיר כן בזקן ממרא (לעיל יז יג) לפי שאין בהוראתו חטא שיהיה ראוי למות בו, רק הוא להסיר המחלוקת מן התורה כאשר פירשתי שם (בפסוק יא), וכן בעדים זוממין (לעיל יט כ), שנהרגין ולא הרגו, וכן הזכיר במסית (לעיל יג יב), לפי שהוא נהרג בדבורו הרע בלבד אע"פ שלא עבד הניסת ע"ז ולא שמע אליו, אבל מיתתו ליסר הנשארם. וכו' עכ"ל. וכאענן זה משמע מלשון המהר"ל בס' גור אריה (דברים שם וגם כבר הביאתי לעיל בתרץ ב') וז"ל: ואין דומה עונש בית דין של מעלה לבית דין של מטה, דבית דין של מטה מכריחין לקיים המצוות (כתובות פו). עכ"ל.

ולפי זה פשוט למה ישמעאל לא נענש שלא חייב מיתה ואין שייך שם טעמו של "ליסר בו את הרבים ושלא יהיה תקלה לאחרים". ואפ"י הוא גם עשה ג' עבירות חמורות של ע"ז, ש"ד וג"ע ככבר כתבי לעיל (בתרץ א') אין הקב"ה רצה להמית אותו (וע' לעיל בתרץ א' כמה תירוצים לזה).

[תרץ ח']

[תרץ ז'] עוד הביא בס' שערי אהרן תרץ אחר בשם מהרש"ל (בראשית שם) וז"ל: דמש"כ "באשר הוא שם" הכוונה שהמלאך

בישרה שעשה תשובה, ונענה בזכות עצמו, אלא שהמלאכים אמרו, וכי בעבור זה אתה עושה לו נס, שממנו יצא תקלה לישראל וכו' עכ"ל. ולענ"ד קשה שאם בן סורר ומורה עשה תשובה בשעת דין פטור? ודאי לא שכבר מתחייב! וא"כ מה דמיון בין ישמעאל שהוא עשה תשובה ובן סורר ומורה שלא מועיל תשובה שלו?

לענ"ד י"ל על פי מ"ש ברמב"ם (הילכות ממרים פ"ז, ה"ז וה"ח) וז"ל: כיצד דנין בן סורר ומורה: מביאין אותו אביו ואימו תחילה לבית דין של שלושה, ואומרים להן "בננו זה סורר ומורה". ומביאין שני עדים שגנב משל אביו, וקנה בשר ויין במה שגנב, ואכל אותם אכילה האמורה, אחר ההתראה; וזו היא עדות הראשונה. ומלקין אותו, כשאר מחוייבי מלקות שנאמר "וייסרו אותו, ולא ישמע אליהם". חזר וגנב משל אביו, ואכל אכילה זו אביו ואימו מביאין אותו לבית דין של עשרים ושלושה, ומביאין שניים ומעידין עליו שגנב, ואכל אכילה זו האמורה, אחר שהתרו בו; וזו היא עדות אחרונה אפילו היו השניים הראשונים, הם האחרונים. ואחר שמקבלין עדותן, בודקין אותו, שמא הקיף השיער את כל הגיד. אם לא הקיף, ולא שלמו לו שלושה חודשים ומרין דינו כדרך כל הרוגי בית דין, וסוקלין אותו וכו' עכ"ל. ראה שיש שני פעמים שהביא בן סורר ומורה לב"ד ויכול לעשה תשובה בין פעם ראשון ופעם שני ולא עשה רע עוד, ולא עשה כן. וזה דומה ממש לישמעאל שהוא כאילו בא לב"ד פעם ראשון שדן אותה הקב"ה ובית דינו ועשה תשובה.

[תרץ ה'] לענ"ד יש לתרץ עוד על פי הרמב"ם שהבית (בתרץ ז') שישמעאל לא בא לב"ד שני פעמים אבל בן סורר ומורה בא, ולפי זה לא נידון על שם העתיד עד פעם שני.

[תרץ י']

[תרץ ט'] ועוד מתרצים שבישמעאל חלותו מתרפה כאיתא בס' שערי אהרן בשם רבינו ישעיה (בראשית שם) וז"ל: ויש מתרצים דכיון דחלה נמחלו לו על עונותיו, כדאמר בנדרים (מא:): אין החולה עומד מחליו, אלא א"כ נמחלו לו עונותיו עכ"ל. וכן קצת משמע מלשון רש"י וז"ל: מכאן שיפה תפלה החולה מתפלת אחרים עליו והיא קודמת להתקבל עכ"ל (ואם הקשה למה לא מועיל חולה בבן סורר ומורה ע' מ"ש לעיל בתרץ ז').

ולענ"ד ק"ק שאין חלותו זו בא בדרך הטבע כאיתא ברש"י (שם י"ד) וז"ל: "ואת הילד" אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חמה, ולא יכול לילך ברגליו (ב"ר נג, י"ג) עכ"ל. ואולי מ"ש הגמ' בנדרים שהביא רבינו ישעיה בא רק על חלאים שבאים מדרך הטבע ולא מעין הרע. וראיה לזה מפירוש מהרש"ה (בנדרים מא: בד"ה אין החולה) וז"ל: וכענין שאמרו שהיסורין ממרקי עונות של אדם ומייתי מקרא הסולם לכל עונניכי הרופא וגו' **כי החלאים באים ע"י חטא** ואמר שע"י יסורי החולה סולח לו הקב"ה עונו ומרפא תחלואיו וכו' עכ"ל. אבל הכה אין חולה זו בא מחטא רק ע"י עין הרע משרה וקצ"ע.

[תרץ ט"ו]

[תרץ י'] עוד תירץ תוס' (שהביא בס' שערי אהרן) שישמעאל עצמו לא עשה עבירה של צמה ורק זרע שלו עשה וז"ל: דלגבי ישמעאל נהי דזרעו יהיה רשע, אבל הוא יהיה צדיק, אבל בן סורר ומורה הוא גופיה יחטא עכ"ל (וזה קצת דומה לתרץ א'). וכן מציאנו בתורה (דברים כד, טז) וז"ל: לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו וגו' ע"כ. ואפילו במקום שמציאנו בהיפך בעשרה הדיברות לעיל (שמות כ, ה) וז"ל: קל קנא פקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשנאי וגו' ע"כ. זה דוקא **אבות על בנים** ולא בנים על אבות כמו הכה. וכן מציאנו בחזקיהו מלך יהודה שלא נענש על מה שעשה מנשה בנו וכן במשה רבינו שלא נענש על מה שעשה נכד שלו שעובד ע"ז.

[תרץ י"א] ע"פ המהר"ל שלא יכול להמית ישמעאל בשביל שאומה של ישמעאלים שזוכה ליבא מישמעאל בעתיד, ואפ"י שיחוד חייב המתין ממיתה כדי שילדו בנים לצורך הכלל, וכן מציאנו בשמע"י בן גרע שלא הרוג דוד אותו עד לאחר זמן רוב ובאותו זמן כבר ילוד בנים וזכה שבסוף יצא ממנה מרדכי. וכאע"פ זה מציאנו לעיל (בתרץ ו') הבן סורר ומורה נהרג כדי לזרז הכלל וכן הכה לא נהרג למענן שהיו ישמעאל יצאים ממנו.